

Православието между идеологията и живота (Проблемът за идеологизацията на Църквата)

Свилен Тутеков

е завършил богословие и философия във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ и е главен асистент по Християнска етика в Православния Богословски факултет на същия университет. През 2003 г. защитава докторска дисертация посветена на аскетическото богословие на св. Йоан Лествичник. Автор е на монографията „Литургични измерения на нравствеността“ (ВТ, 2000) и на различни студии и статии в областта на християнската антропология и етика. Превежда съвременна богословска литература от руски и сръбски език.

Днес Православната църква е изправена пред задачата да даде отговор на редица въпроси, които се отнасят до смисъла на човешкото съществуване и до начина на живот в съвременното общество. Църквата се стреми винаги да решава жизнените и екзистенциални въпроси на човека в светлината на евангелската вяра и живот и тези решения зависят изцяло от правилното разбиране за самата идентичност на Църквата, която е условие за истинското богословие и духовен живот. В наше време обаче може да се констатира едно недостатъчно правилно разбиране за Църквата, което води до криза на църковното съзнание, и създава условия за формирането на един особен начин на мислене и манталитет, в които доминира много повече *религиозният* и *идеологическият* елемент, отколкото автентичното православно църковно съзнание и опит. Тази подмяна на истинската идентичност на Църквата често води до превръщането ѝ в *институция* или *идеология*, което, от своя страна, свежда православно-вярата до отвличена доктрина, духовния живот – до неплоден морализъм, а църковната мисия – до пропаганда и социален активизъм. Затова актуалните въпроси на православно-църковен живот и мисия трябва да се решават в рамките на един открит и отговорен вътрешноцърковен диалог относно истинската православно-идентичност, която единствено може да реши проблемите за смисъла на човешкия живот и за ролята на Църквата в обществото.

В съвременното секуларно общество Православието се разбира най-често като *идеология*, *морална доктрина* или *социална утопия*. В условията на господстващите в западно-европейската цивилизация и култура *рационализъм* и *индивидуализъм*¹ този тип мислене се опитва да приспособи и да включи вярата и живота на Църквата в определени ефективни модели, „духовни стратегии“ и общественополезни проекти, подчинени на целите и задачите на съвременното общество². Тази подмяна е резултат от кризата на църковното съзнание, която в условията на секуларизма свежда Църквата до *религиозна организация*, податлива на влиянието на идеологическото мислене и манталитет. Това създава една много остра дилема между екзистенциалните цели, които Църквата поставя пред живота на човека, и нуждите му в съвременното общество, определени изцяло

---

1 Редица съвременни православни богослови определят рационализма и индивидуализма като основни белези на съвременната западноевропейска цивилизация и култура. Вж. *Yannaras, Chr. The Freedom of Morality*. New York, 1984, pp. 127-137. Мидић, И. Помирење - социјално-политичке димензије, в: *Саборност*, бр. 1, Пожаревац, 1996, с. 13-17.

2 Срв. *Yannaras, Chr.* пос. съч., с. 195

ло от идеологията на *прогресивизма* и *либерализма*³, от изискванията на потребителския манталитет и от „ценностите“ на *постмодернизма*⁴. Затова проблемът за *идеологизацията* на Църквата придобива особена актуалност и неговото решаване в рамките на вътрешноцърковния диалог става залог за така необходимия днес диалог между Църквата и обществото.

1. Уточняване на понятието „идеология“

Преди всичко трябва да се подчертае, че в епохата на *постмодернизма* трудно може да се говори за идеология, тъй като съвременният свят се характеризира именно с рухването на всички стари и нови идеологии и с преоценката на всички „традиционни ценности“. Въпреки това е необходимо да се посочат основните черти на идеологията, защото те доминират в мисленето на съвременния човек и до голяма степен присъстват в неговото разбиране за Църквата.

Понятието „идеология“ се употребява за пръв път в края на 18 в. от френския философ Дестют дьо Траси. Под „идеология“ той е разбирал „рационално и систематично излагане на идеи и възгледи на една общност или група в противоположност на ирационалните предразсъдъци и на неразумните убеждения.“⁵ По-късно Карл Маркс възприема този термин и осъжда идеологията като лъжливо съзнание, т. е. като един от начините за постигане на логическо идеализиране на противоречиви реалности, като опит на човека посредством разума да преодолее

противоречията, които не успява да реши в практическия живот. Особен смисъл на понятието „идеология“ придава Карл Манхайм, според когото идеологията включва идеи и убеждения, които се появяват като съперничаещи на официалната ситуация и порядък. Той придава на това понятие и по-широк смисъл: идеологията е „общ начин на мислене“, който в конкретна епоха характеризира една група или широка общност.⁶ Разбира се, понятието „идеология“ придобива различен облик в зависимост от това дали се интерпретира в контекста на марксизма, позитивизма, неопозитивизма и функционализма, но като цяло идеологията запазва своите характерни черти на особен тип мироглед, система от идеи и убеждения, особен начин на мислене и начин за реализирането на тези идеи в личния и обществения живот.

Идеологията е „система от разработени идеи, които отразяват в човешкия ум специфични преживявания, желания и дори илюзии и които служат на хората като системи за ориентация“.⁷ Особено важно е да се подчертае, че идеологията винаги създава някаква илюзия и фанатична привързаност към нея и то защото не притежава никаква *онтология*. Всяка идеология съдържа в себе си претенцията да тълкува света или да го променя (всяка една по свой собствен начин) и да бъде издигната като окончателна и безусловна истина. Абсолютизацията на идеите и целите, които идеологията поставя, създават форма на *идололатрия*, което ѝ придава подчертано религиозен харак-

3 Биговић, Р. Улога Цркве у савременој цивилизацији, в: *Црква и друштво*. Београд, 2000, с. 304-319.

4 За отношението на Църквата към постмодернизма вж. по-подробно Биговић, Р. Православна црква и постмодернизам, в: *Историја, култура, духовност* по повод 2000 години от Рождество Христово; Норко, Т. Orthodoxy in Post-Modern Pluralist Societies. In: *The ecumenical review*. Vol. 51, № 4, X. 1999. pp. 364-371.

5 Јанарас, Хр. Религија - заједница - идеологија, в: *Теолошки поглед*, 1-4, Београд 1992, с. 3.

6 Енциклопедичен речник по социологија, II изд. С., 1997, с. 157-158.

7 Parpathomas, G. Internal Orthodox Church Mission. Syndesmos Summer Institute, Suprasl-Poland 20-28. August 1999, p. 2.

тер. Доколкото всяка идеология съдържа в себе си убеждението, че притежава някаква самоочевидна и абсолютна истина, тя започва да действа като *религия*, което подхранва вяра в последователите и превръща идеите в *идоли*.

За правилното разбиране на понятието „идеология“ е важно да се отбележи значението на гръцката дума *νοοτροπία*, която означава *начин на мислене*, т. е. *манталитет*. Идеологията обхваща начина на мислене и тълкуване на реалността и живота; тя е начин на осмисляне на човешкото съществуване и дейност, на съществуването в общност и на целите на съвместния живот.⁸ Важно е да се подчертае, че всяка идеология се интересува от отделните аспекти на реалността и фрагментира живота. Тъй като една система от идеи не може да даде цялостна интерпретация на реалността, която да бъде валидна за всички неща и да важи за всички периоди, идеологията често се преживява и приема като религиозен мироглед, основаващ се върху убеждението и вярата. Като система от взети наготово идеи, идеологията дава на човека гаранция, че е напълно спасен и го освобождава от напрегатостта да прониква в съдържанието на живота и да търси неговия истински смисъл. Без съмнение, тя се опитва да обхване всички аспекти на личния и обществения живот и да подчини цялата реалност на живота на определени идеи, убеждения и морални практики, които целят общото благополучие, прогрес и щастие. Водещите критерии в случая са утилитарният стремеж за полза, изискването за ефективност на действията и стриктното спазване на предписаните правила, независимо от уникалната неповторимост на личността, която трябва

да ги изпълнява. Идеологията е „учение или теория, която не само се провъзгласява за абсолютна и всеобхватна истина, но и която предписва на човека определен начин на поведение и действие“⁹; тя винаги изхожда от отричането и отхвърлянето на всичко *лично* като непотребно и е насочена към масите, колектива, народа, класите или човечеството. Целта тук е „правилното“ функциониране на живота на обществото като цяло, което зависи от съдържанието на съответната идеология, т. е. от един рационалистичен контрол на индивидуалните права и моралните задължения, които се налага от „легитимните“ политически и обществени структури. В пространството на идеологията пред човека винаги се поставят далечни, неопределени, абстрактни и илюзорни цели и задачи – прогрес, просперитет, напредък, социална справедливост и т. н., които поробват човешката личност и подчиняват духовния живот на човека на „правила“, „норми“, „проекти“ и „духовни стратегии“, които ампутират живота и го превръщат в „детайл“ от цялостния план за постигане на просперитет и щастие.

2. Идеологизацията на Православието

Под влияние на *рационализма* и *индивидуализма* в западноевропейската цивилизация и култура постепенно се формира един възглед за Църквата като за *религия* и за *идеология*. Тази представа се корени в интелектуалния и духовния контекст на Запада, където през Средновековието Църквата се разбира преди всичко като система от идеи и етически ценности, която има за цел да осигури индивидуалната праведност на човека и постигането на добре организирано (посредством хрис-

8 Срв. *Јанарас, Хр. Религија...*, с. 4.

9 *Шмеман, Ал. Идеологија, религија, личност*, в: *Искон*, бр. 3, Београд, 1997, с. 74.

тиянската вяра и морални норми) общество, т. е. да осъществи Царството небесно на земята¹⁰. Под влиянието на това утвърдило се доктринарно-утилитарно схващане и на протестантския *конфесионализъм*¹¹ от 17 в. на Запад се формира един подход към еклезиологията, в който доминира идеологическият елемент и който по късно се пренася и на Изток¹². Съгласно този подход идентичността на Църквата се извежда от *писмените пааметници*, които са съхранени в историята и имат безусловен авторитет. От тях посредством методите на логиката се изработва едно рационално определение за Църквата, чиито основни белези са различията ѝ спрямо другите изповедания. Приемането на подобен *идеологически* подход превръща Православието в *правило* по отношение на другите изповедания или религии. Но „ако на Православието се предаде смисъл на добре оформена, на добре определена идеология, в която вече нищо не се създава и на която ѝ остава само да се запази, без да прави нито крачка отвъд своите рамки..., то тогава и ереста е сама по себе си някаква идеология, но друга, която нарушава системата от положения на господстващото учение“¹³. Подобно разбиране за Църквата започва постепенно да приема чертите на идеология, на философска доктрина, на морално учение или национален традиционализъм, което я откъсва от свидетелството на евангелската вяра и от реалността на живота, съхранени в опита

и преданието на евхаристийната общност. Това положение може да се види в обстоятелството, че днес думата „православие“ често придобива отрицателни смислови нюанси и обикновено се употребява като идеологическа парола“ при противопоставянето на Църквата с различни изповедания или религии. Не без основание „то се свързва с абсолютната привързаност към буквата на учението и в крайна сметка с идеологическия фанатизъм, който не допуска никакви промени, никакво усъвършенстване и заедно с това никакво придвижване към изходната мисъл и учение“¹⁴. Така Църквата постепенно започва да се схваща като откъсната от динамиката на живота статична система от идеи и обективни морални предписания, които приемат облика на идеологическа доктрина или морално учение. Подобен идеологически подход предполага стриктното неизменно пазене на установени интелектуални убеждения, утвърдени идеи и норми на живота, но заедно с това се изисква и безусловното подчиняване на някакъв *външен авторитет*¹⁵, който гарантира истинността на идеите и нормите на поведение. Доколкото проблемът за идеологията е философско психологически въпрос, то опитът за идеологизация на Православието най-често е свързан с прикриването на някаква нерешителност и духовна стерилност и се използва преди всичко като начин за психологическа защита на хората, които имат нужда от авторитет, а, от

10 Mugiћ, И. Савремени свет и Православна црква, в: Сећање на будућност. Београд, 1995, с. 137.

11 През XVII в. в немския протестантизъм се формира едно разбиране за Църквата като изповедание или конфесионално тяло, и нейната идентичност се извежда изключително до правилото на вярата, разбираана като индивидуална убеденост и идеологическа норма. За основните черти на конфесионализма вж. Zizioulas, J. Екуменске димензије православног богословског образовања. В: *Православна теологија*, Београд, 1995, с. 65-66.

12 По-подробно вж. Florovsky, G. The Ethos of the Orthodox Church, in: *The Ecumenical Review*, Vol, XII, № 2, Geneva, 1960, pp. 183-198.

13 Яннарас, Хр. Църковъ - способ существования, сильный победить сметь, www.stphilet.ru.

14 Срв. Яннарас, Хр. Азбучник вере. Нови Сад, 2000, с. 220.

15 Православната традиция не разбира авторитета като налагане на някаква външна власт и затова той никога не е в конфликт със свободата. По-подробно вж. Zizioulas, J. On the Concept of Authority“, in: *The Ecumenical Review*, Geneva, 1969, pp. 160-168; Биговић, Р. Слобода и ауторитет, в: *Црква и груштво*, с. 48-57.

своя страна, авторитетът е необходим, за да поддържа човека, който не иска или не може да поеме върху себе си риска на свободата и постигането на лична зрелост¹⁶.

Идеологизацията на Православието осакатява живота и го приспособява към формалните изисквания на една рационалистично формулирана доктрина и към кодекс от конвенционални морални норми. Разбирането на благовестието на Църквата като „източник“ на метафизически положения и норми на индивидуалната нравственост изопачава събитието на вярата и откъсва реалността на живота от опита на църковната общност. То превръща вярата на Църквата в безплодна доктрина, която не води към участие в живота на Тялото Христово и свежда православния етос до морализма на индивидуалната етика. В този случай „реалното екзистенциално събитие – Благата вест – се превръща в индивидуална идеология, в индивидуална „религия“, в индивидуален морал, но нищо от това не може да спаси човека от смъртта“.¹⁷

Идеологизацията на Православието предполага превръщането на Благата вест – понякога Свещ. Писание, понякога Свещ. Предание, а понякога и двете заедно – в обективен „авторитет“, от който се извеждат метафизически и нравствени истини, подхранващи чувството за сигурност и гарантиращи верността към „правилото“. Така Църквата се превръща в „религия“ или институция, която има своя администрация, която утвърждава и пази вярата като идеология, което от своя страна „гарантира“ правилността на индивидуалния избор на вярата. По този начин, както пише Христос Янарас, „догма-

тът, който изразява общия църковен опит, се превръща в автономно идеологическо съдържание, в рационалистичен дисциплинарен кодекс, защитаващ индивида от незнание и грешки... Подвигът на вярващите – актът и практиката на участие в динамиката на отношенията, които създават Църквата, се кодифицират в правило на закона и в принципи на индивидуалната нравственост“.¹⁸

Превръщането на Православието в идеология е една от най-сериозните пречки за това – Църквата да свидетелства за своята вяра в условията на съвременното общество, което все още е в плен на идеологическото мислене. Идеологическият подход към Църквата превръща нейната мисия в безпринципна симбиоза от морално-пропагандни пароли и социална активност, които не водят човека към участие в опита и живота на литургичната общност, а целят да го „убедят“ в истинността на определени „християнски идеи“, „нравствени примери“ и „общочовешки ценности“. Именно идеологизацията на Църквата създава очакването тя да се превърне в една от общественополезните организации и вместо да бъде „стълб и крепилото на истината“ (1 Тим. 3:15), да бъде „стълб и крепилото“ на обществен морал или на националното самосъзнание. Това означава, че всяко превръщане на Православието в „религия“, в идеология (независимо дали политическа, социална или национална), в институция или в учение, което цели „подобряването“ на индивидуалния или обществен живот, изопачава самата идентичност на Православната църква и тайната на живота като общение в любовта. А освобождаването от идеологическия подход и на-

16 Срв. Янарас, Хр. Църковь...

17 Янарас, Хр. Вызов православного традиционализма, www.stphilaret.ru

18 Пак там.

чин на мислене е възможно само чрез свидетелството на истинската евангелска вяра и начин на живот, открити и съхранени в опита и преданието на Църквата Христова.

3. Животът отвъд идеологическите ограничения

В своето Предание и опит Православната църква е съхранила евангелската вяра и живот като събитие на историческото присъствие на Христос в евхаристийната общност – Църквата. Православната вяра не може да бъде ограничена в рамките на някаква доктрина, защото тя е израз на опита¹⁹ от живото присъствие на Въплътения се Син Божи – опит, който се предава в Църквата и който създава реалността на живота като лично отношение и общение в свободата и любовта. Въпреки че днес вярата се разбира най-често като *убеждение*, в смисъл на някаква психологическа или интелектуална привързаност към някакво учение или идеология, в опита на Църквата тя „се осмисля като *дове-рие*, което винаги предполага лично отношение“.²⁰ В духа на традиционния за Православието исторически реализъм, вярата е доверие в личността на Исус Христос – доверие, което се превръща в жизнено и екзистенциално събитие, което обхваща целия живот на човека и му дава ново съдържание и цел. В общността на Църквата, обаче, това събитие не се преживява като *индивидуален* опит, а се предава като опит на участието в живота на евхаристийното събрание, т. е. на събралите се около Христос верни. Това събитие на вярата не е нещо неопределено и абстрактно, а живо и осезаемо предава-

не на опита от личната среща с Христос (срв. 1 Иоан. 1:3) – опит, който се преживява и актуализира в Църквата като Тяло Христово и общност на любовта. Той открива тайната на новия живот, към който е призван човекът, и поставя като единствена негова цел обожението и уподобяването на Христос (срв. Гал. 4:19). Реалността на този живот не може да бъде изтълкувана с *идеологически, доктринарни* или *морални*, а преди всичко с *екзистенциални категории*, тъй като тя се отнася към начина на човешкото съществуване в Църквата Христова. Така в *събитието* на вярата животът има своя *онтология*, която се утвърждава в Църквата чрез живото присъствие на Христос в евхаристийната общност. По този начин истината и животът, вярата и етосът образуват едно динамично единство, което се открива в личното участие на човека в общността на Църквата, която е икона на Царството Божие на земята.²¹ Истинският живот, животът в Христос е възможен единствено в тази благодатна реалност на Църквата и всички усилия на вярващия са насочени към това да го запазят²² като скъпоценен дар и като добър залог.

По своята природа християнската вяра се противопоставя на всеки опит за превръщането на Евангелието във философска, морална или социална доктрина. Евангелието не призовава човека към някаква друга по-добра религия или към по-добра духовност, а още по-малко към създаването на „организация“, която да се грижи за личния и обществен морал в името на полезни общочовешки цели. Христос не идва в света като религиозен

19 За опитния характер на православната вяра вж. по-подробно *Yannaras, Chr. Faith through Experience. Edinburg, 1991.*

20 *Яннарас, Хр. Църковъ*

21 По-подробно вж. *Зизюлас, J. Есхатолошки идентитет Цркве, в: Екслисиолошке теме. Нови Сад, 2001, с. 27-35.*

22 *Св. Николай Кавасила. За живота в Христос, 1, 34.*

водач, като нравствен учител или социален реформатор; Той влиза в самата сърцевина на човешката история, за да спаси човека от греха и смъртта и за да открие перспективата на един нов живот, подчинен единствено на закона на любовта. Църквата предлага на човека своя опит и практика, за да може той да живее в лично отношение и общение с Бога и с другия човек. Така тя благовести и призовава към един нов благодатен живот, който не може да бъде обективиран от рационални категории и не може да бъде възвестяван чрез морално-пропагандни роли. Църквата не е религия и училище по духовност, а място, където човекът е призван да преобрази своето съществуване в *съществуване като отношение* и да открие своята истинска идентичност в личното си общение с Бога и ближния. В православното предание и опит отношението на човека към Църквата е възможно преди всичко като отношение на *личност към общност*, в която човешката идентичност се осъществява във факта на личната връзка и общение с Бога и с другия човек. Този присъщ на православната антропология *персонализъм* изключва всеки опит за обективирането на отношението на човека с Бога и с другия човек в рамките на някакви рационални и морални категории, а още по-малко с приспособяването им към някакви откъснати от живота идеологеми. Вярата в Църквата се открива като реалност на живота в Христос и Светия Дух – живот, който обхваща всички хоризонти на човешкото съществуване. Този живот се открива в своята пълнота чрез участието на човека в общността на Църквата, където

той се утвърждава като истинска богоподобна и христоводна личност в общението с Бога и ближния. Този живот е *събитие* и *факт*, жива реалност и опит на евхаристийната общност – Църквата, която е Тяло Христово (срв. 1 Кор. 12:27) и „общност на обожението“ (св. Григорий Палама²³), където човешката личност има възможността да израства към светост и обожение „до пълната възраст на Христовото съвършенство“ (Еф. 4:13). Без този опит и живот християнското благовестие се превръща в *празни думи* (срв. Лука 24:11) и безплодна идеология, която няма преобразяваща сила и не води към спасение.

Ще завърша това кратко изложение с думите на съвременния богослов Христос Янарас, който пише: „Православието не е идеология, не е някаква „обективна реалност“, а нещо, което трябва да се открие. И ние сме призвани да открием това Православие, т.е. живота, истинския живот – животът, който не познава границите на времето, пространството, тлението и смъртта. Тогава и само тогава ние ще бъдем достойни членове на Църквата. Не тогава, когато Църквата е за нас форма на благочестие, което утвърждава нашия индивидуализъм, нашия егоизъм или когато тя става за нас възможност да утвърдим нашите *идеологически* положения или убеждения; това би било предателство към Църквата. Всичко това може да се намери на някое друго място. Това, което Църквата ни предлага в своето благовестие (Евангелие), е вкусът, опитът от истинския живот, *животът като любов*, животът, който не познава смъртта.“²⁴

23 По-подробно вж. *Mantzaridis, G. Deification of Man. St. Vladimir's Seminary Press, New York, 1984, pp. 43-48.*

24 *Янарас, Хр. Църковъ...*